

О. Є. ПОСТОЛ

## ПАРТІЙНА ПОЗАІДЕОЛОГІЧНІСТЬ В УКРАЇНІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЛОБІСТСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ

*Аналізуються взаємозв'язки між віртуальною ідеологічністю політичних партій в Україні та лобістською політичною культурою політичної еліти та населення.*

**Ключові слова:** позаідеологічність, віртуальна ідеологічність, політичні партії, лоббі, політична культура, політична активність.

*Анализируются взаимосвязи между виртуальной идеологичностью политических партий в Украине и лоббистской политической культурой политической элиты и населения Украины.*

**Ключевые слова:** внеидеологичность, виртуальная идеологичность, политические партии, лобби, политическая культура, политическая активность.

*Article is devoted to determining the relationship between virtual ideological parties in Ukraine and the political culture of lobbying and political elite of Ukraine's population.*

**Key words:** out-ideological, virtual ideological, political parties, lobbies, political culture, political activism.

Базові напрямки прояву політичної активності населення можна умовно поділити на дві великі групи: а) організовано-інституційні форми політичної активності; б) стихійно-позаінституційні форми політичної активності.

До інституційних форм прояву політичної активності можна віднести: діяльність на засадах реалізації легітимних повноважень в органах законодавчої та виконавчої влади; діяльність в складі політичних партій, громадських організацій, суспільно-політичних рухів різного походження; участь в електоральних процесах на різних рівнях; функціонування в якості лідерів (керівників) державних органів, політичних партій, громадських організацій.

*Засадиною проблемою ідеологічного позиціонування політичних партій в Україні виступають значні розбіжності між формально-задекларованими програмами і реальною політичною активністю, спрямованою на артикуляцію інтересів та потреб відповідних соціальних груп.*

Методологічною базою досліджень ідеології, політичної культури та активності є роботи американських, французьких, британських, російських та українських політологів, соціологів, соціальних філософів, політичних психологів (Р. Арона, К. Гаджиева, Д. Лінца, Д. Мілля, Є. Головаха та Н. Паніної, Є. Барана, Л. Пая, Г. Дилігенського, Ю. Римаренка, В. Тимошенко, Б. Сутора, М. Дюверже та ін.)<sup>1</sup>.

В цих роботах представлені, по-перше, загально-методологічні основи дослідження феноменів ідеології, політичної культури та політичної активності, по-друге, моделі зв'язків між еволюцією ідеологій та політичних партій.

До стихійно-позаінституційних форм політичної активності населення можна назвати: участь у різних групах тиску (адміністративно-політичний, бізнесовий, мафіозний лоббизм), участь в заходах прямої дії (мітинги, демонстрації, акції протесту тощо), прояви масової політичної поведінки (стихійні масові заворушення, безпорядки, зпроваковані різними інституційними політичними силами тощо).

Особливої значущості в контексті вияву всіх вищезазначених форм політичної

активності і їх впливу на процеси демократизації набувають, по-перше, реструктуризація правлячої еліти (зміна стратегії її відбору – із номенклатурно-кооптаційної на підприємницьку) та зміна орієнтацій політичної культури і, відповідно, системи політичної мотивації населення.

Перша проблема впливає з того, що спосіб рекрутування правлячого класу в Україні залишається номенклатурно-мікрогруповим. Цей спосіб був ретельно досліджений в роботах М. Джіласа та М. Восленського, а також багатьох авторів, що здійснювали політологічні дослідження в перебудовний та постперебудовний періоди історії України [Див. з цього приводу: Джілас, 1989; Восленский, 1991; Потульницький, 1992 та ін.]. Тут йдеться зокрема про такі механізми відбору представників правлячої субеліт (а в Україні ми можемо вести мову про модель *конкурентної мультиелітарної олігархії*), які мінімізують значущість функціонально-професійних вимог до претендентів на відповідні ключові посади і, водночас, максимізують значущість особистої лояльності, відданості, мікрогрупової приналежності. Номенклатурна система відбору існувала в СРСР і забезпечувала стовідсоткову закритість тих правлячих кіл, що перебували при владі, складаючи мафіозно-колегіальний орган – Політбюро ЦК. Регіональні субеліти, кожна з яких отримала в період брежневського застою свій «шматок влади» піклувалися про те, щоб центральна влада якомога менше впливала на мобільність відповідних домінуючих огруповань на рівні союзних республік.

В Україні в період правління Л. Кучми відбулася реставрація номенклатурної моделі селекції, яка, на відміну від партійно-монопольної в СРСР, стала спиратися не на національний, а на родинний патрімоніалізм.

Останній надавав існуючим в Україні політичним інституціям авторитарного спрямування при збереженні централізованого контролю за субелітними огрупованнями. Водночас між останніми точилася безперевна боротьба за встановлення гегемонії в центральних та місцевих органах влади та управління, що, з одного боку, створювало відповідний «декорум» демократії, а з іншого – сприяло згорянню процесів реальної демократизації в українському суспільстві.

Остання тенденція мала місце тому, що мікроеліти в силу їх множинності практично сприяють дифузії кордонів публічної влади, що робить останньою своєрідним флюгером лоббі, які використовують політичну владу як інструмент безперервної артикуляції власних вимог. Через те влада набуває всіх ознак перманентної нестійкості і «багатовекторності». Таким чином, глобальні рішення приймаються на рівні органів державної влади (як центральної так і місцевої) не як результат відстороненого від корпоративних інтересів мікрогруп розрахунку, а як компроміс між інтересам різноспрямованих груп тиску.

Коментуючи цю ситуацію в українському суспільстві, автори політичної хрестоматії «Україна на переломі»<sup>2</sup> відзначають:

«Соціальні інституції в суспільстві відіграють роль посередників між центрами влади та “політичним тілом”, а також між автономними, іноді самокерованими частинами цього “тіла”. Хоч би яким найпомітнішими були причини зниження їхньої енергетики, вони призводять до поділу політико-комунікаційного простору на відокремлені та автономні області: влади – з одного боку, повсякденних економічних та побутових практик – з іншого. Сьогодні в Україні це замкнені, непрозорі, непроникні й практично самодостатні анклавні у рамках сфери публічності. Комунікація між ними мінімальна і має тенденцію до подальшого скорочення: влада ніяк не пояснює своєї поведінки, мовчить про плани, не чує закликів та

вимог, що долинають знизу, не дотримується законів, що нею ж видаються, не керує ситуацією і не визнається в цьому. Основна маса індивідів також не поспішає звітувати перед владою щодо власних дій і одержаних доходів: полишені на самих себе, індивіди намагаються вистояти й обернути на свою користь шанси, які відкриваються через взаємний брак контролю».

Отже, брак дійової і цілеспрямованої, а не ритуалізованої політичної активності населення України спричинений багато в чому відсутністю ефективних механізмів комунікативної артикуляції та агрегації політичних вимог, як і невідпрацьованістю моделей демократичної політичної культури, що уможлиблює постійний моніторинг у взаємодії між політичними інституціями та самоорганізованими соціальними групами.

Тут загалом полягає суттєва політико-структурна особливість в аспекті розгортання процесів демократизації в Україні. Вона пов'язана не в останню чергу із системоутворюючим по відношенню до інституцій влади класом, який зреалізовує стратегію перетворення публічного простору владовідносин на аналог приватного політичного анклаву, вірніше – множини вотчин-анклавів, кожен з яких володіє ознаками політичної автономії і протидіє монополізації політичного суверенітету центру. Цим класом виступає селянство.

Російський дослідник Г. Дилігенський<sup>3</sup>, характеризуючи політико-психологічні особливості селянства, відзначає:

«Селянство вважалось завжди найбільш інертною масою в політиці... В західній літературі маси селянського населення споріднені завдяки чотирьом якостям: а) фаталізм, тобто відсутність достатньої соціальної активності, віра у наперед визначеність соціальних змін; б) апатія як байдужість щодо участі в активних соціальних, політичних діях, пасивний спосіб існування; в) індивідуалізм – уникнення, по можливості, включеності в соціальні спільноти, перехід від соціальних проблем до індивідуальних; г) атомізм, своєрідна прихильність до життя в атомарних структурах типу сім'ї, роду, клану або племені з одним лідером та безвідповідальними послідовниками».

Ці особливості гегемона політичної інституціоналізації в Україні зумовлюють такий спосіб відбору еліти, що виключає її достатню вертикальну мобільність і має гарантувати прижиттєву «нерухомість» владно-статусних позицій окремих сімей. При цьому зберігається керовано-патрімоніальний спосіб виявлення політичної активності, що спрямований або на політичну демонополізацію, або ж на легітимну підтримку існуючих домінуючих угруповань.

В Україні демократизація розгортається нині переважно в аспекті «лоббізації» – латентного тиску на державні органи з боку відповідних тіньових груп, що не зацікавлені в розширенні «народовладдя», а зреалізують деструктивну по відношенню до політичної системи стратегію розмивання стандартів і норм політичної регуляції. Можна стверджувати, що групи тиску дають поштовх для виявлення політичної активності, що спрямована на привілеїзацію стану окремих осіб (за журналістською термінологією їх прийнято називати олігархами), що відображається в переважно «комерційних» способах залучення населення до такої активності.

Так, досить поширеними з точки зору наповнення електоральних процесів і заходів прямої дії є вербування платних «активістів», що мають імітувати широку соціальну підтримку тієї чи іншої політичної сили. Ті політичні сили, що спираються не на фінансову, а на доктринально-ідеологічну мотивацію своїх прихильників (соціалісти, комуністи, націонал-радикали) все одно віддають перевагу

тіншовим технологіям участі.

Скажімо, конфлікт ліворадикалів України із олігархічно-орієнтованими колами є насправді псевдоконфліктом. Він переростає у намагання цієї політичної сили позиціонувати передусім популістські риси, що свідчать про прото-олігархічну позицію, незважаючи на її маскування квазірадикалізмом:

Останнє стосується і проявів політичної активності в рамках різних політичних партій.

На 1 березня 2010 р. в Україні було зареєстровано 110 політичних партій<sup>4</sup>. Водночас, незважаючи на їх кількість, є підстави констатувати, що партійна система в Україні ще не досягла належного ступеня зрілості. Зростання кількісних показників у її формуванні продовжує домінувати, але не переходить у відчутні якісні зміни. Як правило, це наслідок того, що переважна більшість партій створювалася не для представництва певних соціальних груп та вираження їхніх інтересів, а на основі загальних, надто абстрактних, світоглядних концепцій або для проведення своїх кандидатів у представницькі органи влади, реалізації корпоративних чи особистих амбіцій.

Більша частина представлених в спектрі партійної системи політичних партій України є персональними політклубами-лоббі, що здійснюють функції корпоративного представництва окремих осіб, будучи відірваними від того соціо-електорального контингенту, який в більшості випадків становить базу масових партій.

В історії розвитку політичних партій виділяється за М. Вебером, три етапи: етап аристократичного угруповання, політичного клубу та масової організації. Аристократичне угруповання і політичний клуб в деяких країнах слугують перехідними формами існування політичних партій, але в ряді випадків партії так і не стають масовими організаціями<sup>5</sup>.

За типологією французького політолога М. Дюверже, такі партії належать до розряду кадрових (т.зв партії нотаблів), проте, на відміну від політичних партій в Великобританії, Франції, ФРН, політичні партії України зорієнтовані не стільки на функцію комплектування представницьких органів, скільки на корпоративний лоббізм і відтворення політичного «даху» для тіншових соціальних огруповань, слабо пов'язаних із будь-якими великими соціальними групами. У зв'язку із цим партійну систему в Україні можна визначити як атомізовану з елементами поляризованого плюралізму і високим рівнем відцентрової політичної активності. Саме в Україні політичні партії стають інструментом сегментації державної влади, яка «анархізується» через постійне фракціонування вищих представницьких і виконавчих органів.

Маючи зовнішні формальні атрибути, такі партії характеризуються незначною (за європейськими стандартами) чисельністю, відсутністю сталого електорату та стабільних зв'язків, виразного ідеологічного обличчя та організаційної згуртованості. Показово, що з більш ніж сотні зареєстрованих в Україні політичних партій лише шість мають свої осередки в більшості районів та міст держави.

Із зазначених та інших причин у партійному середовищі тривають розколи, посилюються тенденції до авторитаризму, згортання внутрішньопартійної демократії, що говорить про те, що доктринальні питання для більшості партій є вторинними (як і, власне, презентаційні функції).

В Україні в сфері ідеологічного позиціонування партій складається парадоксальна ситуація: переважна більшість партій є самодостатніми, незалежними від суспільства інституціями, все призначення яких полягає в забезпеченні доступу

до влади їхніх лідерів. Останнім часом набуває популярності новинка в політичних технологіях – так звані *віртуальні партії*, видимість існування яких створюється і підтримується засобами масової інформації. Відірваність від суспільних верств, превалювання інтересів партійних еліт над інтересами виборців зумовлюють кон'юнктуру політичну поведінку партій і, як наслідок, низький рівень їхньої ідеологічної самоідентифікації. Необхідними передумовами піднесення ролі партій до рівня повноцінних суб'єктів політичної системи є їх консолідація та розвиток регіональних структур, забезпечення партіями в сукупності реально-го представництва всього спектра політичних інтересів суспільства, активізація їх участі в політичному житті, зокрема виборах.

Головними питаннями, які повинні при цьому вирішуватися, є: чітке політичне структурування парламенту, передусім формування стійкої парламентської більшості, здатної забезпечувати ефективну законотворчу діяльність у взаємодії з Урядом; забезпечення максимального представництва інтересів соціальних груп та регіонів; підвищення політичної активності та правової культури громадян, стимулювання процесів формування громадянського суспільства.

Необхідна передумова досягнення зазначених цілей полягає у відповідності виборчої системи суспільно-політичним реаліям України.

Важливою складовою процесу становлення громадянського суспільства в Україні є діяльність об'єднань громадян, які створюються з найрізноманітнішими цілями. Нині в нашій державі<sup>6</sup> зареєстровано 1376 всеукраїнських та міжнародних і понад 12,7 тис. місцевих громадських організацій. Вони функціонують практично в усіх сферах суспільного життя, опановуючи цивілізовані методи обстоювання своїх інтересів у взаємодії з державою.

Водночас розвиток цих та інших структур громадянського суспільства значною мірою відбувається за логікою, що склалася ще в ході демократичних перетворень кінця 80-х років, які здійснювалися здебільшого «згори». За цих обставин політичні партії, молодіжні, професійні та інші об'єднання громадян часто виникають не внаслідок природного перебігу процесів самоорганізації тих чи інших груп населення, а з ініціативи та під «патронатом» окремих політичних або економічно активних осіб, котрі переслідують насамперед власні цілі<sup>7</sup>.

Створені в такий спосіб структури не мають масової підтримки і не здатні повноцінно реалізовувати завдання виявлення, узгодження та цивілізованого обстоювання суспільних інтересів. Відповідно, вони не можуть існувати без фінансової допомоги вітчизняних та зарубіжних спонсорів, що спрямовується, як правило, на задоволення їхніх внутрішніх потреб, або домагаються інкорпорації до державних інституцій з розрахунком прилучитися до процесу розподілу бюджетних коштів.

Тим часом в Україні вже склалися передумови для переходу до якісно нового етапу будівництва громадянського суспільства – від інституціалізації його структур до повноцінного здійснення ними своїх функцій. Найважливішими із цих передумов є такі: створена і розвивається соціально-економічна основа громадянського суспільства – багатокладна ринкова економіка; поступово складається нова соціальна структура українського соціуму з її ядром – середнім класом; в основному сформоване законодавче поле діяльності інститутів громадянського суспільства.

Громадські організації можуть стати реальними каналами представництва всього спектра суспільних інтересів, посередниками між їх носіями і владою. Для

цього кожному з них слід чітко визначити свою позначку і стратегію діяльності, подолати корпоративізм і замкненість, апіорну налаштованість на конфронтацію з органами влади.

У свою чергу, структури виконавчої влади повинні навчитися вести конструктивний діалог з інститутами громадянського суспільства, делегувати їм частину своїх повноважень. Вони повинні бачити в об'єднаннях громадян свого рівноправного партнера, здатного розв'язувати актуальні проблеми суспільного життя.

Дії влади мають стати більш відкритими і прозорими для громадськості, що сприятиме подоланню тенденції відчуження суспільства від держави. Органи влади зобов'язані активніше використовувати інтелектуальний потенціал неурядових організацій, передусім аналітичних центрів та фондів, залучати їх до проведення незалежних експертиз при підготовці нормативно-правових актів, вироблення рішень з питань, що мають суспільний резонанс, моніторингу соціальної ситуації, сприяти налагодженню дієвого громадського контролю за своєю діяльністю.

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон. – М.: Текст, 1993. – 344 с.; Гаджи-ев К.С. Тоталитаризм как феномен XX в. // Вопросы философии. – 1992. – № 2. – С. 3-25; Головаха Є., Паніна Н., Пахомов Ю., Чурілов М., Буров І. Політична культура населення України (результати соціологічних досліджень). – К.: Наукова думка, 1993. – 133 с.; Головаха Е.И., Бекешикина И.Э., Небоженко В.С. Демократизация общества и развития личности. От тоталитаризма к демократии. – К.: Наук. думка, 1992. – 125 с.; Головаха Є. Посттоталітарний аномічний синдром і трансформації українського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. ? № 3. – С. 23-44; Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи та тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої» революції // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. ? № 3. – С. 32-51; Дилігенський Г.Г. Социально-политическая психология. – М.: Новая школа, 2004. – С. 213-214; Козуля Р. Передвиборні перегони: лідери і партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uv.ukranews.com/-2010>; Дж. Линц Х., Степан А. На шляху до консолідованих демократій // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи: Пер. с англ.; за ред. Д. Гузіни; гол. ред. серії і автор передм. Дж. Перлін. – К.: Ай Бі, 2003. – С. 195-213; Тимошенко В.І. Правова держава (теоретико-історичне дослідження). – К.: Знання, 1994. – С. 80-92; Україна на переломі / За ред. В.П. Дацюка. – Львів.: Говерла, 2004. – С. 122-126; Duverger M. Sociologie de la politique. – Paris, 1973. – P. 44-54; Sutor B. Einführung in die Politolog. – F.a.M., B-Verlag, 1994. – S. 70-75. 2. Україна на переломі / За ред. В.П. Дацюка. 3. Дилігенський Г.Г. Цит. робота. 4. Козуля Р. Цит. робота. 5. Duverger M. Цит. робота. 6. Козуля Р. Цит. робота. 7. Україна на переломі / За ред. В.П. Дацюка.